

VI. Перекладацькі та інтермедіальні проєкції

УДК 81'255.4=11=161.2:821.111-2В.Шекспір

*Некряч Тетяна
(Київ)*

«Що в імені моєму?»: промовисті імена в Шекспірових творах як проблема перекладу

В статті розглядаються перекладацькі тактики відтворення українською мовою промовистих імен, або стилістичних антропонімів, у п'єсах Шекспіра, які дозволяють зберегти як прозорість семантики такого імені, важливу для кращого розуміння ролі відповідного персонажу, так і його етно-специфічну оформленість. До аналізу долучено українські та російські переклади історичних хронік та комедій великого драматурга.

Ключові слова: Шекспір, переклад, промовисті імена, прізвиська, транскодування, етно-специфіка.

Питання «Шекспір в Україні» доволі неоднозначне і багатогранне, яке ніколи не втрачало **актуальності**, оскільки і сама творчість незбагненого В. Шекспіра становить постійний виклик для дослідників з різноманітних галузей знань, і переклади його п'єс безнастанно постачають матеріал для роздумів, порівнянь, аналізу ефективних стратегій і тактик тощо. **Наукова новизна** даної розвідки полягає у зіставленні способів відтворення красномовних власних імен перекладачами українською і російською мовами, з **метою** дослідити порівняну

ефективність відповідних підходів. **Предметом** дослідження є красномовні імена, тобто імена з прозорою семантикою в творах Шекспіра різних жанрових реєстрів, а **об'єктом** – перекладацькі тактики, спрямовані на збереження смислів, які закладені в цих іменах і утворюють важливий асоціативний рівень або «асоціативний шлейф».

Перші переклади творів В. Шекспіра українською мовою з'явилися на початку ХІХ століття, і цей час можна уважати своєрідною добою Відродження стратфордського барда в Європі. Варто зауважити, втім, що це відродження не було суто романтичним, попри панівний на той час літературний метод.

Українською мовою Шекспіра перекладали П. Свенцицький і П. Куліш (він переклав 13 п'єс), М. Старицький і М. Кропивницький. Панас Мирний зробив переклад трагедії «Король Лір». Іван Франко перекладав сонети і «Венеціанського купця», він є і засновником українського шекспірознавства. У радянський період інтерес до Шекспіра поширився: найвідоміші його п'єси побачили світло рампи у численних театрах України, і до перекладів Шекспіра зверталися видатні майстри художнього слова, зокрема, Максим Рильський, Микола Бажан, Борис Тен. На початку 80-х років ХХ століття існували українські переклади п'ятнадцяти п'єс, причому деякі твори перекладалися неодноразово. Кожний новий переклад був кроком на шляху до кращого розуміння славетного драматурга.

У 1986 році в Україні виходить повне зібрання творів В. Шекспіра українською мовою в шести томах – здобуток справді звитяжної праці перекладачів, редакторів, коментаторів¹. Як слушно підкреслює автор передмови Д. Затонський, повний Шекспір – це визначна подія

¹ *Шекспір В.* Твори: В 6 т. – К.: Дніпро, 1984–1986.

для будь-якої національної культури. І українська культура прийшла до цієї події у всеозброєнні перекладацької майстерності і літературознавчої науки. Переклади, які увійшли до повного зібрання, – краще, що було створено на той час в українській Шекспіріані. Тут поряд із «золотим фондом» – перекладами М. Рильського, М. Бажана, Б. Тена, – постала ціла плеяда перекладачів іншого покоління. Мова персонажів ллється легко й невимушено, узгоджуючись з головною заповіддю перекладу для сцени, «темні місця» оригіналу висвітлюються, жарт перекладається жартом, каламбур – каламбуром, крилаті вислови майже так само афористичні, як і в оригіналі, і все це без жодного насильства над словом і над думкою, і все це з використанням усієї палітри соковитих барв і м'яких відтінків багатой української мови.

Ціла низка п'єс, зокрема, дві частини історичної хроніки «Генріх IV», три частини «Генріха VI», «Перікл» та «Цимбелін», перекладені українською мовою вперше спеціально для цього видання. «Гамлет» вміщено у перекладі Леоніда Гребінки: цей переклад здійснено у 30-і роки минулого століття, і уперше він був опублікований у журналі «Всесвіт» в 1975 році (тут слід зазначити, що редакторська правка для повного зібрання не пішла на користь Гребінковому перекладу: текст, вміщений у «Всесвіті», набагато краще передає дух оригіналу, ніж пригладжений редакційний варіант; щоправда, навіть це «приборкання норавливого» Гребінки не знищило повністю його оригінальності і непересічного таланту). Можна тільки пошкодувати, що до зібрання не увійшов, бодай у додатках, переклад цієї найвідомішої трагедії Шекспіра, виконаний Григорієм Кочуром: зіставлення цих двох вартісних перекладів могло б дати повніше уявлення про глибинні смисли п'єси, а також наочно переконатися у реалізації різних принципів у перекладі

драматичних творів: переклад Г. Кочура скоріше орієнтується на текст, на літературну основу, тоді як у перекладі Л. Гребінки мова героїв більш індивідуалізована, репліки звучать пристрасніше, напруженіше, жвавіше, тобто перевага надається сценічності. Яскраво, свіжо, зовсім по-новому заграла «дивна драма» «Троїл і Крессіда» у блискучому, іскрометному перекладі Миколи Лукаша. Читаючи цей неперевершений переклад, забуваєш, що перед тобою не оригінал, настільки майстерно відтворив перекладач психологічну, лексичну і ритмічну неповторність кожного з персонажів.

Сонети Шекспіра для українського шеститомника переклав Дмитро Паламарчук, і водночас, що є незаперечним досягненням цього видання, тут-таки подано і вибрані переклади Дмитра Павличка.

Велику допомогу у кращому й глибшому розумінні Шекспіра надають ретельні, всебічні коментарі та післямови до кожної п'єси, зроблені Дмитром Наливайком, Наталією Жлуктенко, Оленою Алексеєнко, а також докладний бібліографічний додаток «Шекспір в Українській РСР», упорядкований Мирославом Морозом.

Висока якість перекладів цього видання – взірєць майстерного вирішення багатьох складних проблем перекладу, кожна з яких заслуговує на окреме дослідження.

Торкнімося однієї, суто конкретної проблеми – відтворення в українських перекладах красномовних імен у творах Шекспіра, його стилістичних антропонімів. Навіть при побіжному читанні стає очевидним, наскільки виграє переклад красномовних імен, імен з прозорою семантикою у повному українському Шекспірі порівняно з аналогічним російським виданням. На відміну від авторів російських перекладів, які здебільшого нехтували змістовною стороною промовистих імен, пропонуючи натомість просте транскодування, українські перекладачі

прагнуть відтворити образність, семантику і вмотивованість власного імені, а тим більше прізвиська.

Традиція передавати власні імена з прозорою семантикою тільки застосовуючи тактику транскодування неминуче збіднює художній твір. Неодноразово відзначалося, що відмова від спроби відтворити у перекладі образний складник промовистого імені і водночас зберегти його національну форму, знижує естетичний вплив художнього твору.

Про що говорять вітчизняному читачеві прізвища Шеллоу і Тершит (В. Шекспір), Сніруел, Бекбайт і Снейк (Р. Шеридан), або Шарп (В.М. Теккерей)? Не більше, ніж англійцеві такі прізвища літературних героїв, як Скалозуб і Молчалін (О. Грибоєдов), Собакевич і Коробочка (М. Гоголь), Мозгляков, Смердяков, Свідригайлов (Ф. Достоєвський), Крестовоздвиженер (І. Ільф).

Перекладачеві нелегко знайти золоту середину – передати промовистість імені, не порушуючи його іншомовного оформлення. Втім, саме цей складний шлях обрали перекладачі і редактори українського видання повного Шекспіра.

Прізвища з прозорою семантикою зустрічаються переважно в комедіях і подекуди в історичних хроніках великого драматурга. Це пояснюється, головним чином, впливом середньовічної фольклорної традиції, якій була притаманна алегоричність. Щоправда, частина промовистих імен у Шекспіра – латинського походження (*Мальволіо, Бенволіо, Просперо, Леонато*): глядачі в театрі «Глобус» безпомилково сприймали прихований смисл цих імен. Латина на той час хоч і не була вже мовою міжнародного спілкування в Європі, проте ще доволі міцно утримувала свої позиції. Очевидно, що ці імена варто саме транскодувати, не намагаючись розкрити їхню семантику, скажімо, перетворювати Мальволіо на Зловоліо, а Бенволіо – на Доброволіо,

VI. Перекладацькі та інтермедіальні проєкції ренесансних творів

оскільки сучасний пересічний англієць, читаючи Шекспіра, сприймає лише звукову оболонку даних імен. Інша справа з іменами суто англійськими.

Беззастережного схвалення заслуговує спроба українських перекладачів відтворити промовисті імена дійових осіб творів Шекспіра зі збереженням їхньої образності. Особливо вдалими видаються переклади імен з прозорою семантикою в хроніці «Генріх IV» (пер. Д. Паламарчук), у комедіях «Віндзорські жартівниці» (пер. О. Сенюк) та «Дванадцята ніч» (пер. М. Рильський). Ці перекладачі, виявляючи неабияке чуття до Шекспірового слова, проникливість та винахідливість, зуміли блискуче розв'язати проблему, яка багатьом могла здатися непосильною.

Багато англійських прізвищ та імен не мають характерних афіксів, що і робить можливим використання іменників як прізвищ. В українській мові ситуація подібна до англійської: серед українських прізвищ чимало предметних, безафіксальних, наприклад, Сковорода, Кочерга, Бандура, Скрипка, Віршовка. Імена персонажів у Шекспіра, що називають предмет, якість або ступінь (*Snare, Verges, Overdone, Sly, Quickly*), сприймаються у вихідній культурі саме як прізвища, які не потребують додаткового оформлення. Це і створює специфічні труднощі для перекладача, адже тут важливо не перетворити прізвище на прізвисько, як це вийшло у Б. Пастернака в його перекладі «Генріха IV», де рекрути у цілком офіційній ситуації називаються *Телок, Лишай, Облако*. М. Рильський та Д. Паламарчук знайшли значно більш вдалі відповідники. Пришелепкуватий і млявий суддя *Robert Shallow* (*shallow* – обмежений, поверхневий) стає *Робертом М'ялоу*. Невгамовний веселий ненажера *Sir Toby Belch* (*belch* – гикання) з'являється під іменем *Тобіо Гук*, хворобливий боягуз *Sir Andrew Aguecheek* (*ague* – лихоманка) отримує ім'я *Андреа Тряс*. *Christopher*

Sly (*sly* – хитрий) стає Кристофером Пройдом. Метка проноза *Mistress Quickly* («*The Merry Wives of Windsor*», «*Henry IV*», «*Henry V*») фігурує як пані *Спритлі* (*quickly* – швидко, прудко, спритно). Нагадаймо, що в російських перекладах ці прізвища традиційно транскодувалися, і це призводило до втрати важливої авторської характеристики того або іншого персонажа. Коментарі до п'єс іноді розкривали приховані смисли, але як зрозуміти театральному глядачеві, що, скажімо, ім'я *Doll Tearsheet* (*Doll* – лялька, *a tear sheet* – рви простирадло) натякає і на зовнішність цієї особи, і на її нестримний темперамент, і на найдавнішу професію, якщо в Пастернаковому перекладі її названо просто *Доль Тершит*? А от Д. Паламарчук «перехрещує» її на *Доллі Продран*. Не можна сказати, що тут обійшлося без втрат, особливо порівняно з напрочуд вдалим пані Спритлі, проте образний компонент імені частково збережений. Перекладач слушно відмовився від мало креативного транскодування, як і від буквального перекладу, котрий зробив би з імені прізвисько.

Безумовно вдалим слід уважати переклад прізвищ рекрутів у другій частині «*Генріха IV*». Їхні прізвища являють собою щось середнє між родовим ім'ям і влучним прізвиськом (до речі, чимало прізвиськ лежать в основі родових імен, тобто прізвищ). З одного боку, вони вже набули офіційного статусу, з другого – вказують на визначальні ознаки відповідного персонажу, що є суттєвою допомогою для актора у створенні сценічного образу: *Mouldy* (пліснявий, поцвілий), *Shadow* (тінь, напівтемрява), *Wart* (бородавка, наріст), *Feeble* (кволий, німічний, слабкий), *Bullcalf* (бичок). Б. Пастернак у своєму перекладі передає їх як прізвиська – Грибок, Облако, Немочь, Лишай². Д. Паламарчук надає їм більшої

² Шекспир В. Избранные произведения. – М.: ДИХЛ, 1953. – 546 с.

схожості з прізвищами, при чому образність повністю зберігається. Дійсно, *Струн (Feeble)* набагато краще, ніж *Грибок* або *Слизь*, передусім тому, що фонетично нагадує поширене англійське прізвище *Скрун. Нуйвіл (Bullcalf)*³, що легко розпадається на «*Ну й віл!*», співзвучне з такими прізвищами, як *Невіл* чи *Гудвіл. Неміч (Feeble)* перегукується з прізвищем *Севідж. Fang* (ікло, зубець) та *Snare* (пастка, сильце), що найчастіше перекладалися російською мовою як *Клещ* і *Коготь*, в українському перекладі називаються *Пазур* і *Гак* – суголосно з прізвищами *Парсон* і *Гак*. До цієї ж групи належать кумедні персонажі «Віндзорських жартівниць»: *Довбен* (англ. *Rugby*), *Бевз* (англ. *Simple*), *Нікчем* (англ. *Slender*) – порівняймо з *Доббін*, *Бєбз*, *Мітчєм* відповідно⁴. А у перекладі Марії Тобілевич, який було надруковано у 1964 році, ці прізвища передаються транслітерацією: *Рєббі*, *Сімпл* та *Слендер*, що, безперечно, нівелює їхню образність⁵.

Деякі промовисті імена у перекладах шеститомника набувають, сказати б, іноземного забарвлення, свого роду акценту – італійського чи іспанського, однак без втрати образного складника. Так, драмі «Міра за міру» (пер. Д. Білоус) кат *Abhorson* (*abhor* – відчувати огиду, відразу, ненависть) виступає як *Потворра* (пор. з *Саморра*, *Каморра*), *Mistress Overdone* (*overdone* – перепечений, перебільшений) – як *пані Переспіла*, *Froth* (*froth* – піна, марнослів'я) – як Пінна, що не руйнує колориту п'єси, в якій діють Ізабелла, Анджело, Луціо.

У деяких випадках, однак, зокрема у перекладах комедій «Сон літньої ночі» (пер. Ю. Лісняк) та «Марні

³ Шекспір В. Генріх IV. Частина друга / пер. Д.Паламарчук // Шекспір В. Твори: В 6 т. – К.: Дніпро, 1985. – Т.3. – С. 251-348.

⁴ Рыбакин А.И. Словарь английских фамилий. – М.: Русский язык, 1986. – 575 с.

⁵ Див.: Шекспір В. Віндзорські жартівниці / пер. М.Тобілевич // Шекспір В. Твори: В 3 т. – К.: Дніпро, 1964. – Т.1. – С. 595-762.

зусилля кохання» (пер. М. Литвінець) промовисті імена персонажів відтворювалися як прізвиська, без жодних намагань уподібнити їх до прізвищ. Це свідчить радше про деяку непослідовність саме редакторського колективу, а не про нездатність перекладачів знайти яскраві і витончені рішення, які ми знаходимо у М. Рильського, Д. Паламарчука, О. Сенюк чи Д. Білоуса.

Щоправда, можна припустити, що імена «афінських» ремісників у комедії «Сон літньої ночі», захоплених ідеєю аматорського театру, і слід передавати як прізвиська, котрі відображають основну професію або зовнішність кожного (*Клинець, Навій, Дудка, Замірок*), не перетворюючи їх на англізовані прізвища. Адже тут дія відбувається хоч і в дуже умовних, але Афінах. Нато-мість, відмова від пошуку адекватних форм промовистих імен в «Марних зусиллях кохання» навряд чи обґрунтована. Напевне, можна було б знайти вдаліші відповідники для імен *Moth, Costard, і Dull*, ніж *Метелик, Довбешка і Тупак*, – досить згадати *Бевза* з «Віндзор-ських жартівниць» у перекладі О. Сенюк.

Якщо ж ідеться про історичних осіб, якою б прозорою не була семантика їхніх імен, якою б сильною не була для перекладача спокуса винайти цікаве рішення, нічого, крім транскодування або історичної транскрипції запропонувати не можна. В історичній хроніці «Річард II» Шекспір охоче і вдало каламбурить на імені *John of Gaunt*. Герцог Ланкастерський, син Едуарда III, повновладний правитель Англії за часів отрочтва свого небожа Річарда II і батько майбутнього короля Генріха IV Болінброка увійшов в історію як Джон Гант, і це ім'я не може підлягати жодним перетворенням у перекладі. Шекспір обіграє прикметник *gaunt* – *знесилений, виснажений, змучений*. На смертному одрі старий Гант виголошує монолог, побудований на каламбурі:

*Oh, how that name befits my composition;
Old Gaunt, indeed; and gaunt in being old...
Gaunt am I for the grave, gaunt as a grave...⁶.*

Це викликає здивовано-іронічну репліку короля Річарда:

Can sick men play so nicely with their names?⁷.

Очевидно, нікому не спаде на думку перетворювати Джона Ганта на *Худа*, *Кволоу* чи *Слаблі*. Його ім'я – історичний інваріант. Створювати каламбури на імені Гант дуже важко. Перекладачі шукають компромісів, компенсаційних засобів, проте в жодному з відомих мені перекладів «Річарда II» не вдалося передати “чорного гумору” оригінальних каламбурів. Український перекладач В. Струтинський пропонує доволі штучний каламбур: *Здоров'я Ганта? Хоч хваліть, хоч ганьте!*⁸, а з наступної репліки короля Річарда, цілком зрозуміло, зникає згадування про імена.

Іноді, на жаль, перекладачеві бракує розуміння латентних смислів імен у Шекспіра. Так, не може не викликати подиву те, що у перекладі комедії «Як вам це сподобається» О. Мокровольський з якихось таємничих міркувань змінив ім'я пастушки *Одрі* (*Audrey*) на *Адель*. Така заміна далеко не безневинна. По-перше, в коментарі до цієї комедії, написаному О. Алексеєнко, пастушка зветься все ж таки Одрі, як і у Шекспіра, що призводить до непорозуміння: адже ніякої Одрі серед дійових осіб у даному перекладі немає. По-друге, за часів Шекспіра ім'я Одрі мало чітке соціальне забарвлення⁹ – воно було переважно розповсюджене у селянському середовищі. Щоправда, сьогодні це ім'я втратило свої соціально-

⁶ *Shakespeare W. Richard II // Shakespeare W. The Complete Works. – L.: Methuen, 1977. – P. 385.*

⁷ *Ibid.*

⁸ *Шекспір В. Річард II / пер. В.Струтинський // Шекспір В. Твори: В 6 т. – К.: Дніпро, 1985. – Т.3. – С. 103.*

⁹ *Thewes R. Name Your Daughter. – L., 1970. – P. 23.*

статусні індикатори і вже не сприймається суто просто-народним, але у сучасників Шекспіра воно утворювало цілком однозначний асоціативний шлейф. По-третє, шекспірівська Одрі давно вже стала в англійській літературі «провербіальною», джерелом інтертекстуальних алюзій.

Але в цілому переклади у шеститомнику Шекспіра – це взірць майстерного, глибокого, любовного володіння усіма тонкощами української мови. Творчі здобутки плеяди перекладачів сягають значно далі лише передачі промовистих імен, але і на цьому прикладі стає зрозумілим високий рівень їх відповідальності і креативності.